Tijorat banklari barqarorligini ta‘minlashda reyting tizimi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

mustaqil izlanuvchisi Baxodirov Jasurbek Olyorbek o‘g’li

Annotatsiya. Maqolada tijorat banklari barqarorligini ta’minlashda reyting tizimining o‘rni va vazifalari tadqiq etilgan. Reyting tizimlari baholash subyekti, mezonlari va oshkoralik darajasiga ko‘ra tasniflanib, ularning qiyosiy tavsifi berilgan. Reyting tizimlarining banklar barqarorligiga ta’sir kanallari — bozor intizomi, resurslarni jalb qilish qiymati, kapitalga bo‘lgan talab va investorlarni jalb etish imkoniyatlari — asoslab berilgan. Nazorat organlari tomonidan qo‘llaniladigan CAMELS tizimi, xalqaro reyting agentliklari metodologiyalari, banklarning ichki reyting tizimlari hamda bozor asosidagi baholash yondashuvlari qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari asosida O‘zbekiston bank tizimida reyting mexanizmlarini takomillashtirish, ularning shaffofligi va samaradorligini oshirishga qaratilgan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: bank reytingi, CAMELS tizimi, ichki reyting tizimi, xalqaro reyting agentliklari, milliy reyting agentligi, bozor intizomi, moliyaviy barqarorlik, kredit reytingi, oshkoralik, nazorat organi.

Аннотация. В статье исследованы роль и функции рейтинговой системы в обеспечении устойчивости коммерческих банков. Рейтинговые системы классифицированы по субъектам оценки, критериям и уровню прозрачности, а также представлена их сравнительная характеристика. Обоснованы основные каналы влияния рейтинговых систем на устойчивость банков — рыночная дисциплина, стоимость привлечения ресурсов, требования к капиталу и возможности привлечения инвесторов. Проведён сравнительный анализ системы CAMELS, применяемой надзорными органами, методологий международных рейтинговых агентств, внутренних рейтинговых систем банков и рыночных подходов к оценке. На основе результатов исследования разработаны предложения по совершенствованию рейтинговых механизмов в банковской системе Узбекистана, повышению их прозрачности и эффективности.

Ключевые слова: банковский рейтинг, система CAMELS, внутренняя рейтинговая система, международные рейтинговые агентства, национальное рейтинговое агентство, рыночная дисциплина, финансовая устойчивость, кредитный рейтинг, прозрачность, надзорный орган.

Abstract. The article examines the role and functions of rating systems in ensuring the stability of commercial banks. Rating systems are classified according to the assessment entity, evaluation criteria, and level of transparency, and their comparative characteristics are presented. The main channels through which rating systems affect bank stability — market discipline, the cost of funding, capital requirements, and access to investors — are substantiated. The study provides a comparative analysis of the CAMELS system applied by supervisory authorities, the methodologies of international rating agencies, banks’ internal rating systems, and market-based assessment approaches. Based on the research findings, recommendations are developed to improve rating mechanisms in the banking system of Uzbekistan and enhance their transparency and effectiveness.

Keywords: bank rating, CAMELS system, internal rating system, international rating agencies, national rating agency, market discipline, financial stability, credit rating, transparency, supervisory authority.

Bank faoliyatining o‘ziga xos xususiyati shundaki, mijozlar va investorlar bank moliyaviy holatining haqiqiy darajasini mustaqil baholay olmaydi. Bu axborot assimetriyasi bozorda notekis munosabatni yuzaga keltiradi: kuchli va zaif banklar bir xil sharoitda resurs jalb qilishi mumkin. Reyting tizimi aynan shu assimetriyani kamaytirish, ya‘ni bank riski to‘g‘risidagi murakkab axborotni bir xil tushuniladigan belgiga aylantirish vazifasini bajaradi.

Reyting tizimining barqarorlikni ta‘minlashdagi roli ikki tomonlama. Bir tomondan, u nazorat organi uchun banklarni riskliligiga qarab guruhlash va nazorat resurslarini eng zaif bo‘g‘inga yo‘naltirish imkonini beradi. Boshqa tomondan, u bozor intizomi mexanizmini ishga soladi: reytingi past bank

resurslarni qimmatroq jalb qilishga majbur bo‘ladi, bu esa uni moliyaviy holatini yaxshilashga rag‘batlantiradi.

Tadqiqotning maqsadi — reyting tizimlarining qiyosiy tahlili asosida ularning bank barqarorligini ta‘minlashdagi imkoniyatlarini baholash va O‘zbekiston sharoitida qo‘llash yo‘nalishlarini asoslashdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tizimlashtirish, guruhlash va ekspert baholash usullaridan foydalanilgan.

Tadqiqotda reyting tizimlari baholash sub‘ekti, qo‘llaniladigan mezonlar va natijaning oshkoraligi bo‘yicha tasniflandi. Ushbu uch mezon reytingning kimga va qanday ta‘sir ko‘rsatishini belgilaydi: yopiq reytinglar faqat nazorat qarorlariga, ochiq reytinglar esa bozor ishtirokchilarining xatti-harakatiga ta‘sir qiladi. Shu bilan birga baholash mezonlarining tarkibi reytingning qamrovini belgilaydi — ba‘zi tizimlar bankning butun faoliyatini, boshqalari esa faqat ayrim risk turlarini baholashga qaratilgan. Asosiy reyting tizimlarining ushbu uch mezon kesimidagi qiyosiy tavsifi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Bank reyting tizimlarining qiyosiy tavsifi

Reyting tizimi	Asosiy baholash mezonlari	Baholash sub‘ekti	Oshkoralik
CAMELS tizimi	Kapital, aktivlar sifati, menejment, daromad, likvidlik, riskka sezgirlik	Nazorat organi	Yopiq
Xalqaro agentliklar reytingi	Moliyaviy holat, tashqi qo‘llab-quvvatlash, tarmoq va mamlakat riski	Xalqaro agentlik	Ochiq
Milliy reyting agentligi	Moliyaviy koeffitsientlar, boshqaruv va biznes model sifati	Mahalliy agentlik	Ochiq
Ichki reyting tizimi (IRB)	Defolt ehtimoli (PD), zarar darajasi (LGD), risk ostidagi qiymat (EAD)	Bankning o‘zi	Yopiq
Bozor asosidagi baholash	Aksiya narxi, obligatsiya spredi, CDS kotirovkalari	Bozor ishtirokchilari	Ochiq
Statistik reyting (Z-skor)	Rentabellik, kapital ulushi, daromad volatilligi	Tadqiqotchi, regulyator	Ochiq

1-jadvaldan ko‘rinadiki, reyting tizimlari bir-birini almashtirmaydi, balki to‘ldiradi. CAMELS tizimi eng keng qamrovli mezonlarga ega bo‘lsa-da, uning natijasi oshkor etilmaydi va shu bois bozor intizomiga bevosita ta‘sir ko‘rsatmaydi. Aksincha, bozor asosidagi baholash uzluksiz va operativ bo‘lgani holda, faqat qimmatli qog‘ozlari faol savdo qilinadigan banklarga nisbatan qo‘llanadi, bu esa uning qamrovini cheklaydi.

Reytingning bank barqarorligiga ta‘siri to‘rt kanal orqali namoyon bo‘ladi. Birinchi kanal — resurs qiymati: reyting darajasi pasayganda bank depozit va qarz resurslarini yuqoriroq stavkada jalb qilishga majbur bo‘ladi, natijada foizli marja qisqaradi. Ikkinchi kanal — bozor intizomi: oshkora reyting mijozlar

va kontragentlarning bank tanlash qaroriga ta‘sir ko‘rsatib, moliyaviy holatini yaxshilashga bilvosita majbur qiladi. Uchinchi kanal — nazorat: reyting natijasiga qarab nazorat chastotasi va qo‘shimcha kapital talablari belgilanadi. To‘rtinchi kanal — xalqaro bozorga chiqish: sindikatlashtirilgan kredit va evroobligatsiya joylashtirish uchun tan olingan reyting zaruriy shart hisoblanadi.

Shu bilan birga reyting tizimlarining cheklovlari ham aniqlandi. Birinchidan, reytinglar tabiatan siklik xarakterga ega: iqtisodiy o‘sish davrida ular oshirilib, pasayish davrida keskin tushiriladi, bu esa moliyaviy siklni yumshatish o‘rniga kuchaytiradi. Ikkinchidan, xalqaro agentliklar reytingi ko‘pincha mamlakat reytingi bilan chegaralanadi, ya‘ni bank o‘zining moliyaviy holati qanchalik kuchli bo‘lmasin, suveren reytingdan yuqori baho ololmaydi. Uchinchidan, reyting berish xarajatlari kichik banklar uchun sezilarli yuk hisoblanadi.

O‘zbekiston sharoitida reyting tizimini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishi sifatida milliy reyting agentliklari institutini mustahkamlash asoslandi. Milliy agentlik mahalliy bozor xususiyatlarini yaxshiroq hisobga oladi, xizmat narxi arzonroq bo‘ladi va suveren reyting chegarasi muammosini qisman hal qiladi. Buning uchun agentliklar metodologiyasining oshkoraligini ta‘minlash, ularning mustaqilligini kafolatlovchi me‘yoriy asosni yaratish va reyting natijalarining tarixiy aniqligini muntazam e‘lon qilish tartibini joriy etish talab etiladi.

Birinchidan, reyting tizimi bank barqarorligini ta‘minlashda axborot assimetriyasini kamaytiruvchi asosiy institut hisoblanadi. Uning samarasi resurs qiymati, bozor intizomi, nazorat rejimi va xalqaro bozorga chiqish kanallari orqali namoyon bo‘ladi.

Ikkinchidan, mavjud reyting tizimlari bir-birini almashtirmaydi. Nazorat organining yopiq baholashi, agentliklarning oshkora reytingi va bankning ichki reyting tizimi turli vazifalarni bajaradi, shu bois ularni birgalikda qo‘llash maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, reytinglarning siklik xarakteri va suveren reyting chegarasi ularning cheklovlari hisoblanadi. Bu cheklovlarni hisobga olmaslik reytingga haddan tashqari tayanishga va risklarning noto‘g‘ri baholanishiga olib keladi.

To‘rtinchidan, milliy reyting agentliklari institutini rivojlantirish, ularning metodologiyasi oshkoraligini va mustaqilligini ta‘minlash hamda banklarda ichki reyting tizimlarini joriy etishni rag‘batlantirish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni (O‘RQ-580, 05.11.2019). – www.lex.uz

2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining tijorat banklari faoliyatini baholash va nazorat qilishga oid me‘yoriy hujjatlari. – www.cbu.uz

3. Basel Committee on Banking Supervision. Core Principles for Effective Banking Supervision. – Basel: BIS, 2012. – 79 p.

4. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: A Global Regulatory Framework for More Resilient Banks and Banking Systems. – Basel: BIS, 2011. – 77 p.

5. Cantor R., Packer F. The Credit Rating Industry // FRBNY Quarterly Review. – 1994. – Vol. 19, No. 2. – P. 1–26.

6. Morgan D.P. Rating Banks: Risk and Uncertainty in an Opaque Industry // American Economic Review. – 2002. – Vol. 92, No. 4. – P. 874–888.

7. Flannery M.J., Kwan S.H., Nimalendran M. The 2007–2009 Financial Crisis and Bank Opaqueness // Journal of Financial Intermediation. – 2013. – Vol. 22, No. 1. – P. 55–84.

8. Bongini P., Laeven L., Majnoni G. How Good is the Market at Assessing Bank Fragility? // Journal of Banking & Finance. – 2002. – Vol. 26, No. 5. – P. 1011–1028.

9. Greuning H., Bratanovic S.B. Analyzing Banking Risk. – Washington: World Bank Publications, 2020. – 442 p.

10. Abdullayeva Sh.Z. Bank ishi: darslik. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2017. – 452 b.